

Terézvárosi nyomdák

A 18. század második felében Pest városfallal körülvett településén, a Belvároson kívüli területet — a Külvárost — két részre osztotta a pesti tanács. 1766-ban született az a döntés, amely szerint a Duna pesti oldalának a Kerepesi út Belvárosig húzódó vonalától északra eső területe a Felső-Külváros, az ettől délre terjedő része pedig az Alsó-Külváros. Mindkét rész közigazgatását — a pesti városi tanács hivatalaként működő — külön bíróság irányította. A két külvárosban még abban az évszázadban további településközpontok jöttek létre. A Felső-Külvárost 1777-ben nevezték el Terézvárosnak, majd a városrész északi területe 1790-ben kapta a Lipótváros nevet. Az Alsó-Külvárosban ugyancsak 1777-ben létesült a Józsefváros és ettől délre, 1792-ben a Ferencváros. Pest lakossága az 1806-os népszámlálás szerint így oszlott meg a városrészek között: Belváros 10 911. Terézváros 10 582, Józsefváros 6960, Lipótváros 2663, Ferencváros 1864.

Az 1770–90-es évek Terézvárosának lakói még jórészt mezőgazdasággal és állattenyésztéssel foglalkoztak, de a Belváros zsúfoltsága miatt ide kitelepülő iparosok és kereskedők a 19. század közepére alaposan megváltoztatták a lakosság összetételét. A gyertyaöntő, mézeskalácsütő, szappanfőző, szűcs-, szabó-, cipész-, asztalosműhelyek, mosodák, pékségek mellett a Terézváros első jelentős ipari üzeme a Valeró-selyemgyár volt.

A terézvárosi lakosok számára azok az évszázadok voltak a legnehezebbek a múlt században, amikor a város építése fellendült, és fel kellett hagyni a kertészkedéssel, állattenyésztéssel,

s ezzel megszűnt az a megélhetési forrás, amelyet a pesti piacokra való termesztés adott, de megszűnt a nagyvárosok körüli településekre e korszakban jellemző se földműves, se iparos életforma is.

Olyan iparosréteg alakult ki, amely elsősorban a belvárosi polgárságnak nyújtott szolgáltatásokból élt. Az olyan kismester, aki további ipari felhasználásra készített terméket, a múlt század első évtizedeiben még nehezen élt meg. Példa erre Zocher Antal, a Pozsonyból a Terézvárosba költözött betűöntő esete. II. József 1783. január 3-i „alattvalóihoz szóló felhívása” után, amely nyomdák alapítását sürgette, Budán és Pesten több új nyomda kezdte meg munkáját (többek között a Trattner család is ekkor nyitotta meg pesti nyomdáját). Zocher Antal az 1800-as évek elején eladta jól menő pozsonyi betűöntődjét, a terézvárosi Feldgasse (ma Nagymező utca) 197. szám alatt vett házat, és felszerelte betűöntő műhelyét. Zocher elszámította magát, mert néhány kisebb vidéki nyomdán kívül nem volt megrendelője szép vonalú betűinek. 1810-ben beadvánnyal fordult a városi tanácshoz, melyben kérte, hogy a betűöntés mellett saját házában trafikot is nyithasson, mert mesterségéből nem tudja népes családját fenntartani. A tanács hozzájárult Zocher Antal kéréséhez. Azok a kisiparosok és kiskereskedők, akik a lakosságot szolgálták ki, végül is gyökeret eresztettek. Mind több alkalmazottat foglalkoztattak, s ők „teremtették meg” a Terézváros kispolgári rétegét. A kismestereknélvaló — elég bizonytalan — elhelyezkedésen kívül a terézvárosiakat is a „Váci posta út” mentén épülő vagy már felépült üzemek foglal-

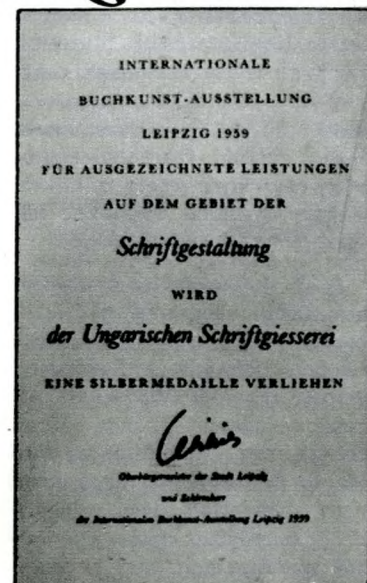
koztatták. Ezt a városrészt a terület nagy része felett egykor rendelkező, Engel nevű földbirtokosról az 1860-as években a munkások Engelföldnek, majd Engelföldnek, végül, nem kis iróniával, Angyalföldnek nevezték el. 1862-ben itt alakult meg a Pannónia Gőzmalom Rt. és egymást követően az Unió, az Erzsébet, a Viktória Gőzmalom, valamint a Hagenmacher család két malma, majd megnyitotta kapuját az Első Magyar Gépgyár, az Első Magyar Szeszfinomító Rt., a Tüköri-féle serfőzde, az Első Magyar Gyapjúmosó Rt. és az évszázad végéig több más gyár. Az angyalföldi üzemekben elhelyezkedett terézvárosiak alkották az egykori Felső-Külváros nagyüzemi munkásságának első generációját.

Az ipari létesítmények egyre több munkást vettek föl. De a munkásoknak a még oly hosszú, napi 14–16 órás robot sem adott biztos megélhetést, mert az ipari és a kereskedő tőke vállalkozását befolyásoló fellendülés, pangás, válság egymást követő hullámai új meg új létbizonytalanságot idéztek elő. A munkanélküliség, a betegség, a rokantság rettegett veszélye a szervezkedő proletárokat segélyegyletek, majd szakegyletek alakítására ösztönözte.

Elsőnek a nyomdászok hozták létre egyesületüket, illetve 1863. július 17-én újjászervezték az 1848. június elsején alakult Pest-Budai Könyvnyomdászok Viatikum (átutazó) Beteg és Segélyező Egyesületet. Az egyesület 1853. április 11-től nem működött, ugyanis akkor a pesti rendőrhatalóság feloszlatta. A nyomdászok önképző egylete 1865. július 22-én alakult meg. A pesti nyomdászok tíz éven át tartó szívós harca egyesületük létjo-

gosultságáért végül eredményre vezetett. A tagság az „egy mindenkiért, mindenki egyért” jelző szellemében szervezte akcióit, még akkor is, ha esetenként saját vezetősége sem támogatta. Példa erre az 1869-ben a terézvárosi Árok utca és Kemnitzer utca (ma Csengery utca és Hunyadi tér) sarkán felépült Posner Nyomda „fegyházszerű munkarendje” ellen tiltakozó mozgalom. Böhm Béla, az egyesület elnöke ellenezte a tagság akcióját, ezért rendkívüli közgyűlésen lemondatták. A kiterjedt vevőkörrel rendelkező Posner Nyomdában a szedőtermen, valamint a magasnyomó-géptermen kívül litográfiai, cinkográfiai, kötészeti és mindenekelőtt vonalzó részleg működött. A tulajdonos, Posner Károly Lajos, akit a királyi kitüntetésre vágyakozó polgár típusaként figuráltak ki a vicclapok, elsősorban üzleti könyvek, ügyviteli nyomtatványok gyártására rendezte be nyomdáját.

A nyomdászok szakegyletének tevékenysége azért fontos a terézvárosi munkások életének alakulásában, mert a belső városrészben épülő ipari üzemek szintén kizárólag nyomdák, illetve a nyomdaipart kiszolgáló műhelyek voltak. Az idősebb Hornyánszky Viktor 1863-ban a Belvárosban alapított nyomdát, de nem sokkal utána kiköltöztette üzemét az Aradi utca 14-be. Riegler József Ede a Rózsa utcában építette fel nyomda- és papíripari üzemét. 1871-ben. Löbl Dezső nyomdája az egykori Sugárúton (ma Népköztársaság útja) kezdett dolgozni 1876-ban. E nagyobb nyomdákon kívül számos kisebb, két-három munkást foglalkoztató officina volt arra hivatott, hogy kielégítse a nyomtatott betű iránt egyre növekvő igényeket. A nyomdák

ide településének az a magyarázata, hogy a bankok, hivatalok és egyéb közintézmények centrumának számító Belváros, valamint a Pest külső területein épülő gyárak, ipartelepek közötti rész közel esett mindkét, sokféle nyomdai terméket felhasználó megrendelőkörhöz.

A 19. század utolsó évtizedeiben újabb terézvárosi nyomdák kezdték meg munkájukat. Beck Nándor 1883-ban a Sugárúton nyitott nyomdát, 1889-ben a mai helyén, a Dessewffy utca 32-ben kezdte meg működését az *Első Magyar Betűöntő Rt.* Ez az üzem volt az egyetlen olyan vállalkozás az országban, amely a nyomdák szedőtermeit látta el ólombetűvel. A betűöntőde 16 öntőgéppel kezdett dolgozni, de rövid idő eltelte után növelte a gépek számát, és elkezdett egyéb, a szedéshez nélkülözhetetlen eszközöket is gyártani.

A korszak egyetlen nem tökéletes, munkásszövetkezeti nyomdája 1894-től a Gyár utca (ma Jókai utca) 31-ben dolgozott. A munkások üzemében, a *Gutenberg Könyvnyomdai Vállalat*nál több szakszervezeti lapon kívül a *Népszava*, valamint a szociáldemokrata mozgalom egyéb kiadványai készültek.

1893-ban épült fel a legnagyobb terézvárosi nyomda, a *Kosmos Műintézet Kő- és Könyvnyomda* Aradi utca 3. szám alatti háromemeletes épülete. A földszinten a gyors- és kézisajtók, az átnyomók; az első emeleten a csiszoló-, bronzírozó-, papírvágó- és a csomagolóműhelyek; a második emeleten a könyvkötészet, a szedőterem és az irodák egyrésze volt; a harmadik emeletet szintén irodák foglalták el. A Kosmos elsősorban litográfia-vel foglalkozott, itt készültek például a korszak egyik legismertebb európai nagyáruházának, a bécsi Gólya Nagyáruházának a képes katalógusai. De a nyomda a lapkiadásban tapasztalható konjunktúrából sem akart kirekedni, ezért géptermet lapnyomásra alkalmas sajtókkal bővítette. Az 1890-es évek végére a nyomda két taposó sajtón kívül már hét gyorsajtóval, valamint hét körforgó géppel működött. A Kosmos a magyar nyomdaiparban foglalkoztatott szakmunkások számát tekintve, az Athenaeum, a Franklin, a Pesti Könyvnyomda, a Pallas és a Stephaneum mögött a hatodik helyen állt az országban.

Holló Lajos szerkesztésében 1893. december 21-én ebben a nyomdában indult útjára — egy Man-gyártmányú magasnymó

gyorssajtón — a *Magyarország* című lap. A *Kosmos Nyomdából* 1903. április 11-én alakult meg a *Globus Műintézet és Kiadványvállalat Rt.* 1906-ban a magyar sajtó egyik kiemelkedő lapja a *Budapesti Napló* került a Globusba. Vészi József főszerkesztő és Kabos Ede felelős szerkesztő elsősorban magas színvonalú ismeretterjesztő és társadalomtudománnyal foglalkozó írásokat közölt. A lap neves szerzőgárdájához tartozott Ady Endre és Jászi Oszkár.

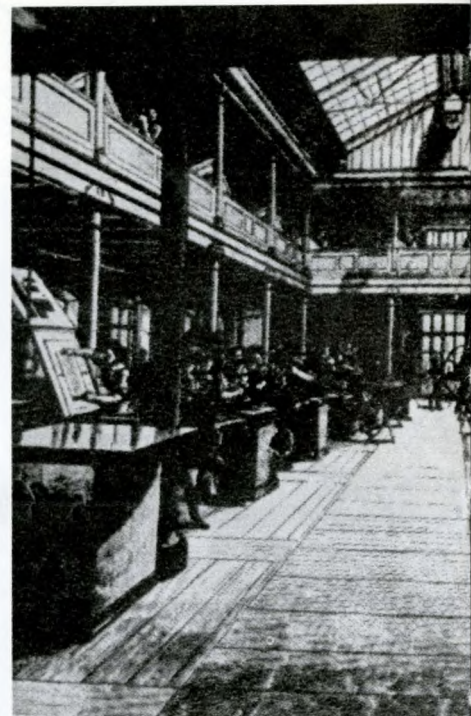
A terézvárosi nyomdák fejlődése, létszámuk növekedése, arra készítette a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Szak- és Segélyező Egyesületének vezetőségét a századforduló utáni években, hogy a szakszervezet központját a Terézvárosba helyezze. A Hunyadi tér 3-ban, az első emeleten voltak a szakegyleti helyiségek, ott szerkesztették a *Typographia* című szaklapot, és abban a házban működött a nyomdászfialatok önképző egylete is.

Az Eötvös utca 12-ben volt a *Pester Lloyd Nyomda*, az Eötvös utca 28-ban dolgozott *Weinberger Márton Terézvárosi Nyomdája* (melynek Erdélyi János, a neves könyvművész volt hosszú időn keresztül a művezetője), és jelentős lapnyomó gépparkkal a Nagymező utca 3-ban dolgozott

az *Általános Nyomda*, ahol a *Friss Újságot* is nyomták. Több kisebb, 4–8 munkást foglalkoztató nyomda üzemelt a Lovag utcában, az Ó utcában és a Terézváros más részein.

A nyomdák számának növekedése nyomdagépjavító és -szerelő kisiparos műhelyeket igényelt. Többségük a Nagymező utcát környező mellékutcákban, a Vilmos császár (ma Bajcsy-Zsilinszky) úthoz közel eső részen dolgozott. Ennek a területi elhelyezkedésnek az az egyszerű magyarázata, hogy a Vilmos császár úton több jó hírű hazai és külföldi vas- és acéláru gyár kereskedelmi lerakata, üzlete volt található.

A Tanácsköztársaság idején is a Terézvárosban, a Globusban és a Posner Nyomdában készültek a legfontosabb kiadványok. A Globus Nyomda készítette a 25 és a 200 koronás bankjegyeket, valamint ott öntötték a *Vörös Újság* rotációs lemezeit, míg a Posner művészi színvonalú mozgósító plakátokat készített. A munkáshatalom időszakában a nyomdaipar nem az ipart irányító Szociális Termelés Népbiztosságához tartozott, hanem a közoktatáshoz, azon belül is a Szellemi Termékek Országos Tanácsa 2. osztályához. Ennek az osztálynak volt a feladata a papír, festék, betűfém és egyéb anyagok kiutalása a nyom-

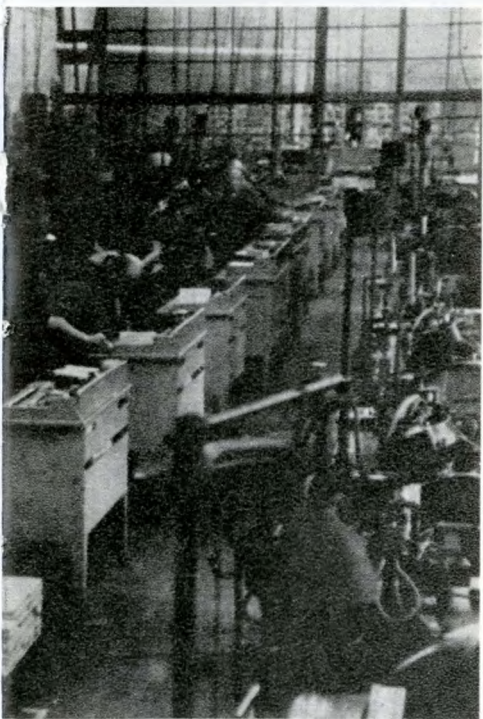

Itt már segít a gép is

Itt még kézzel szednek...

dák részére, valamint a munkák koordinálása, a termelés irányítása.

A nyomdaipari termékek iránti igény, néhány évi pangás után, az 1920-as évek második felében ismét fellendült. Ez általánosan érződött a terézvárosi nyomdák üzletmenetén, de az ugrásszerű növekedés elsősorban az Angol-Magyar Bank érdekeltsgű Globus Nyomdára volt jellemző. Ekkor a Globus — az Athenaeum és a Pallas mögött — az ország harmadik legnagyobb nyomdája volt. Gépeiről olyan lapok kerültek le, mint az Esti Kurir, a Színházi Élet, Az Újság, a Magyar Hírlap, a Magyar Külpolitika. A nyomda szerkesztőségi szobáiban Ágai Béla, Bálint Lajos, Felek Gyéza, Incze Sándor, Márai Sándor, Móra Ferenc, Nagy Endre, Pünkösdi Andor, Roóz Rezső, Supka Géza, Szomori Emil, Várkonyi Títusz, Várnai Zseni, Zsolt Béla dolgozott. Az 1930-as évek végén a Globusban készült Lévai Jenő lapja, a Kis Újság és Pethő Sándor szerkesztésében a Magyar Nemzet.

Ebben az időszakban a főváros 359 nyomdájából 85 volt a VI. kerületben. Budapest 5464 nyomdászából 1109 itt dolgozott. És ez nagyban befolyásolta a kerület politikai arculatát, melyet a szociáldemokrata párt-

szervezet jelentős mértékben meghatározott. Például az 1930. évi fővárosi községi választáson a Terézvárosban az MSZDP 8341, a Demokrata Párt 6138, a Keresztény (Wolf) Párt 5076, de a kormányon lévő Egységes Párt csak 1702 szavazatot kapott. Az 1935-ös parlamenti választásokon is a szociáldemokraták szereztek meg a szavazatok 25,3 százalékát. A Terézvárosban a nyomdászok olyan szociáldemokrata kerületi szervezetnek jelentették a bázisát, melynek irányítása az illegális KMP harcainak és az MSZDP baloldali tisztségviselőinek a kezében volt. A szociáldemokrata párt terézvárosi szervezetén belül működő kommunista alapszervezetet Goldmann György szobrászművész vezette, tagjai — többek között — Deák Lívia, Döme Piroska, Kovács József, Németh Katalin, Németi Irén, Rudas Ervin, Ruttkai Ottó, Sági István, Szinai Miklós. Kádár János 1937 és 1942 között illegális pártmunkáján kívül a szociáldemokraták terézvárosi szervezetében legálisan is dolgozott. Előbb az ifjúmunkáscsoport politikai felelőse, majd a végrehajtó bizottság tagja, az I. pártkörzet (a VI. kerület anyalföldi részének) titkára volt. A kommunisták munkáját könnyítette az a körülmény, hogy a szociáldemokrata párt helyi szerveze-

tének politikai titkára Gallai Lajos betűszedő, valamint az adminisztratív titkár Tolnai György újságíró a párt KMP-vel szimpatizáló baloldalihoz tartozott.

A második világháború éveiben csökkent a nyomdaipari termékek iránti kereslet. Ez egyrészt abból adódott, hogy a nyomdászat nem tartozott a hadiipar ágazatai közé, másrészt rendeletekkel csökkentették a lapok terjedelmét, szigorúan tiltották a színes nyomást, még a címbetűk maximális nagyságát is szabályozták. A nyomdai munkások nem kaphattak felmentést sem a katonai, sem a munkaszolgálat alól. A Globus Nyomda, ahol akkor több fasiszta lap készült, kedvezményezett helyzetben volt, mert 32 zsidó munkását mint nélkülözhetetlen dolgozót, visszatarthatta a bevonulástól. A nyomdában szállásolták el őket. 1944. október 16-án a nyilasok a 32 nyomdászt mégis elhurcolták.

A felszabadulást követő időszakban, a jelentősebb háborús károk helyreállítása után fellendült a nyomdaipar is. Az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején módosult az ipar szerkezete, az államosításokkal megszűntek a Terézváros kis nyomdái. A gépek és a dolgozók egy része a nagyobb nyomdába került, más részükből megalakult a *Nyomdaipari Vállalat*. A Terézvárosban a Globus mellett a Közlekedési (volt Posner) Nyomda fejlődése volt a legdinamikusabb, míg a Független (volt Pester Lloyd) Nyomdat felszámolták. Az Általános Nyomdából a Zenemű Nyomda alakult. Az Első Magyar Betűöntőde beolvadt a *Nyomdaipari Grafikai Vállalatba*.

Az 1980-as évek elejére ötre csökkent a VI. kerületi nyomdaipari üzemek száma: az Aradi utcai Globus, a Hunyadi téren lévő Rákóczi (volt Közlekedési), a Nagymező utcai Zenemű, a Rudas László utcai MÁV Jegynyomda és a Dessewffy utcai NyGV Betűöntőde maradt meg. De ez nem jelentette az iparág visszafejlődését, hanem csak azt, hogy az ipar irányítói figyelembe vették a kerület zsúfoltságát, a lakosságot sújtó zajártalmat és légszennyeződést. A terézvárosi nyomdák fejlődését példázza, hogy a Globus Nyomda Rétságra, a Rákóczi Nyomda Pásztóra telepített üzem. Angyalföldön épül korszerű csarnok a NyGV betűöntődéjének, valamint más részlegeinek.